

تحلیلی بر «نیروسازی» برای ظهور، با تأکید بر اندیشه آیت الله عبدالله جوادی آملی

رضا مهدیان فر^۱

چکیده

انتظار ظهور امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف از برترین اعمال امت اسلامی است که معارف گوناگونی در مورد آن مطرح است. از جمله مواردی که در حوزه انتظار از اهمیت فراوانی برخوردار است، «نیروسازی برای ظهور» است که این امر در روایات نیز مورد توجه واقع شده است؛ زیرا از عوامل مؤثر بر تسریع ظهور و پشتیبانی رهبری جامعه مهدوی در تشکیل حکومت عدل جهانی نیروی انسانی آگاه، خودساخته و کارآمد است که برپایه بعضی روایات، شرط تحقق ظهور نیز به شمار آمده است. تحقیق حاضر این مؤلفه از انتظار را با تأکید بر اندیشه آیت الله عبدالله جوادی آملی با روش توصیفی-تحلیلی بررسی کرده است. آمادگی برای ظهور، تخلق به فضایل نفسانی، عدالت‌گستری، باسواد شدن و شکوفاسازی اندیشه‌ها؛ از جمله نتایج هستند که در اندیشه آیت الله جوادی آملی در تبیین مفهوم انتظار با تأکید بر مسئله نیروسازی برای ظهور در تحقیق حاضر ملاحظه می‌گردند.

واژگان کلیدی: نیروسازی برای ظهور، ضرورت انتظار، آیت الله عبدالله جوادی آملی، مهدویت.

مقدمه

ظهور منجی آخرالزمان، اندیشه‌ای است جهانی که این اندیشه بشر را بر محور انتظار گرد می‌آورد (جوادی آملی، ۱۳۸۷: ص ۱۶۴). عصر غیبت در فرهنگ اهل بیت علیهم‌السلام با عنوان «عصر انتظار» شناخته می‌شود. این عصر با این عنوان، اقتضائات و الزامات خاص خود را دارد. از این رو، «انتظار» به عنوان یکی از مهم‌ترین آموزه‌های مکتب اهل بیت همواره مورد توجه جدی اهل بیت از عصر نبوی تا عصر غیبت بوده و افزون بر تبیین حقیقت انتظار، مباحث گوناگونی مانند فلسفه و ضرورت انتظار، آثار و دستاوردهای انتظار، ویژگی منتظران و مانند این‌ها را به خود اختصاص داده است. «نیروسازی برای ظهور امام عصر عجل‌الله‌تعالی‌فی‌فرجه‌الکبری»، از مهم‌ترین اولویت‌های این دوران است که بر پایه روایات وظیفه‌ای بر دوش منتظران است (ر.ک: نعمانی، ۱۳۸۳: ص ۲۱۰)؛ چنان‌که روایتی از امام صادق علیه‌السلام بر اهمیت و ضرورت چنین معنایی از انتظار تأکید دارد: «هریک از شما باید برای خروج قائم، ولو یک تیر فراهم کند. پس اگر خداوند بلند مرتبه نیت او را در این مورد بداند، امید دارم که عمرش را طولانی کند تا این که از یاران و انصار او باشد» (نعمانی، ۱۴۲۲: ص ۳۳۵). فقدان یا تکمیل نشدن یاران، از جمله عواملی است که در غیبت و تاخیر ظهور نقشی اساسی دارد و تکمیل یاران از شرایط تحقق ظهور به شمار آمده است (ر.ک: شیخ مفید، ۱۳۷۲: ج ۷، ص ۱۳ و نعمانی، ۱۳۸۳: ص ۲۱۰)؛ چنان‌که توجه به نقش انسان‌ها در تحقق ظهور، امری اساسی است. اگر نصاب صالحان منتظر به کمال خود نایل شود، زمینه ظهور انسان کامل فراهم می‌گردد و خدای سبحان مشیت نفوذ ناپذیر خود را اعمال می‌فرماید (جوادی آملی، بی‌تا: ج ۲، ص ۲۵۹-۲۶۰). روشن است این گفته به این معنا نیست که تکمیل یاران علت تامه ظهور است، بلکه چنان‌که اشاره شد، یکی از شرایط تحقق ظهور است که البته نقش اساسی دارد؛ زیرا در روایات معصومان علیهم‌السلام به این نقش اساسی حتی در یاری ائمه پیشین اشاره شده و نبود یاران مخلص را دلیلی بر اقدام نکردن به تشکیل حکومت دانسته‌اند (ر.ک: ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹: ج ۴، ص ۲۳۷). از این رو عصر انتظار فرصتی است برای آزموده شدن و تکمیل یاران و زمینه‌سازی برای ظهور. مخالفت بنی اسرائیل با حضرت موسی علیه‌السلام در ورود به سرزمین مقدس، بهترین گواه بر ضرورت نیروسازی پیش از ظهور است، که گفتند: «فَاذْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَفَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ»؛ پس تو و پروردگارت بروید بجنگید که ما در

همین جا نشسته‌ایم» (مأئده: ۲۴) (ر.ک: جوادی آملی، ۱۳۸۸: ص ۶۵). از منظر ایشان، منتظر واقعی کسی است که افزون بر خودسازی در محور دگرسازی تلاش کند که امور، معارف، مآثر و آثار اهل بیت علیهم‌السلام را نشر دهد، به دیگران بیاموزد و بدین طریق مکتب آن‌ها را احیا کند (همان، ص ۵۵). روایات ظهور، به روشنی یاران امام مهدی عجل‌الله‌تعالی و رزق‌الله‌شریف را به لحاظ کمی و کیفی توصیف و تکلیف منتظران را در این زمینه مشخص کرده‌اند؛ ویژگی‌هایی مانند پارسایی، محاسن اخلاق، معرفت الاهی، اهل انتظار، نجیب، فقیه و دین شناس (ر.ک: نعمانی، ۱۴۲۲: ص ۲۰۷؛ اربلی، ۱۳۸۱: ج ۲، ص ۴۷۸ و بحرانی، ۱۴۱۵: ج ۱، ص ۳۵). این ویژگی‌ها شاخص‌هایی هستند برای تربیت نیرو در عصر انتظار؛ زیرا تربیت چنین نیروهایی یکباره اتفاق نمی‌افتد و این نیروها در گذر زمان ساخته می‌شوند همان گونه که از سخن امیر مومنان - در مورد مراجعه مردم به آن حضرت به منظور پذیرش حکومت - ضرورت نیروسازی برای ظهور حجت خدا و به دست گرفتن امور از سوی ولی خدا روشن می‌شود:

اگر آن اجتماع عظیم نبود و اگر تمام شدن حجت و بسته شدن راه عذر بر من نبود و اگر پیمان خدا از دانشمندان نبود که در مقابل پرخوری ستمگر و گرسنگی ستمکش ساکت نشینند و دست روی دست نگذارند، همانا افسار خلافت را روی شانه‌اش می‌انداختم و مانند روز اول کنار می‌نشستم (نهج البلاغه، خطبه شقشقیه).

آمادگی جامعه برای ظهور حکومت مهدوی، نیازمند نیروهای پرورش یافته و کارآمد است. بنابراین، آمادگی و پذیرش جامعه جهانی و فراهم بودن زمینه‌های مناسب اجتماعی به منظور پشتیبانی از حکومت و تعداد کافی یاوران آگاه و کارآمد برای کمک رسانی به رهبری و تشکیل و اداره هسته مرکزی حکومت؛ از عوامل دخیل در ظهور است. این امور مهم جز با تربیت نیرو و اشاعه فرهنگ مهدویت ممکن نخواهد بود. از این رو آیات قرآن و روایات به تعلیم و تربیت و نیروسازی توجه ویژه‌ای دارند. در عصر غیبت چگونه می‌توان با نیروسازی برای امام عصر عجل‌الله‌تعالی و رزق‌الله‌شریف زمینه ظهور ایشان را فراهم کرد؟ مهم‌ترین سوالی است که پژوهش حاضر به دنبال یافتن پاسخ آن با تأکید بر اندیشه آیت الله عبدالله جوادی آملی است. ایشان از جمله عالمان فرهیخته‌ای است که در معارف اسلامی، به ویژه در زمینه معارف مهدویت، صاحب اندیشه‌ها و دیدگاه‌های ژرفی است که برای منتظران راستین آن حضرت، راهگشا است. ایشان افزون بر

تبیین مسائل ظهور در بیان، آثاری در موضوع مهدویت به گونه مکتوب دارد که با مراجعه به این آثار و گفته‌ها می‌توان به خطوط کلی منظومه فکری ایشان در هر یک از موضوعات مهدویت دست یافت. تبیین مسائل کاربردی مهدویت، به ویژه موضوع انتظار از وجوه تمایز دیدگاه‌های این عالم فرزانه با سایر دانشمندان است.

پیشینه پژوهش

موضوع «انتظار» و «ظهور امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف» همواره مورد توجه اندیشمندان و محققان اسلامی و به ویژه محققان شیعی قرار گرفته و آثار فراوانی در این موضوع به تحریر آراسته‌اند. به رغم این، غالب این تحقیقات که به طور خاص با موضوع پژوهش حاضر می‌تواند مرتبط باشد، به موضوع «زمینه‌سازی ظهور» پرداخته‌اند. به بعضی از این مقالات که با موضوع این پژوهش مرتبط هستند، اشاره می‌شود:

سید محمدرضی آصف آگاه در مقاله «بررسی شاخصه‌های جامعه زمینه‌ساز ظهور با تأکید بر روایات نصرت» (آصف آگاه، ۱۳۹۱: ص ۷۹-۱۰۴)؛ به بررسی روایات مشتمل بر مشتقات واژه «نصر» و مفهوم‌شناسی آن پرداخته و از این رهگذر ارتباط نصرت با زمینه‌سازی را بررسی کرده است. قنبرعلی صمدی در مقاله «آموزه انتظار و زمینه‌سازی ظهور» (صمدی، ۱۳۸۸: ص ۱۱۷-۱۳۶)؛ انتظار را به دو گونه «انتظار خاموش» و «انتظار زمینه ساز» تقسیم می‌کند و در ضمن انتظار زمینه‌ساز به این مطلب که امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف پس از ظهور، قبل از هر چیز به فراهم شدن نیرو و یاران ویژه نیاز دارد، اشاره کرده است. محمود ملکی راد در کتاب «خانواده و زمینه‌سازی برای ظهور» که توسط پژوهشگاه فرهنگ و علوم اسلامی منتشر شده، معتقد است برای تربیت زمینه‌سازان ظهور حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف خانواده در عرصه‌های مختلفی می‌تواند نقش‌آفرینی کند (ملکی راد، ۱۳۹۵: ص ۱-۳۳۶). در این کتاب بیش‌تر به تربیت مهدوی فرزندان در گستره خانواده تأکید شده است. همچنین در کتاب «مردم و زمینه‌سازی ظهور»، نوشته حسین الهی‌نژاد، به دلایل عقلی و فلسفی، قرآنی و روایی زمینه‌سازی ظهور اشاره شده است (الهی‌نژاد، ۱۳۹۷: ص ۱-۳۲۷). حاصل این که بررسی آموزه انتظار با مفهوم «نیروسازی»، در آثار نویسندگان این حوزه کم‌تر مورد توجه واقع شده است و این مهم با تأکید بر اندیشه آیت الله جوادی آملی،

دو وجه امتیاز مقاله حاضر از سایر پژوهش‌هاست.

مفاهیم

الف) انتظار

واژه «انتظار» و مشتقات آن در منابع لغت، به معنای چشم دوختن، با تأمل نگاه کردن (جوهری، ۱۴۰۷: ج ۲، ص ۸۳۰)؛ نظاره‌گر بودن، توقع امری را داشتن و مراقب بودن (زبیدی، ۱۴۱۴: ج ۷، ص ۵۳۹)؛ آمده است. انتظار به معنای امیدوار بودن و مترصد بودن وقوع امری و یا دست‌یابی به خواسته‌ای قلبی است. انتظار در اصطلاح روایات مهدویت به معنای امید به گشایش و آینده‌ای روشن با ظهور منجی آخر الزمان و ولی خدا است (ر.ک: قمی، ۱۳۶۳: ج ۲، ص ۷۷؛ صدوق، ۱۳۹۵: ج ۱، ص ۳۲۰؛ بحرانی، ۱۴۱۵: ج ۴، ص ۹۱). انتظار به دو گونه قابل تصور است: «انتظار خاموش» و «انتظار زمینه‌ساز». انتظار مطلوب روایات مهدویت گونه دوم انتظار است. منظور از انتظار زمینه‌ساز، نگاه جامع و کاربردی به مقوله انتظار است. در این نگاه، نه تنها اراده، تلاش و خواست جمعی، نقش مؤثر و تعیین‌کننده در تسریع ظهور دارد، بلکه اساساً انتظار بدون توجه به سازکارها و اقدامات زمینه‌ساز، امری نامعقول و بی‌معنا است (ر.ک: صمدی، ۱۳۸۸: ص ۱۲۳). بر این اساس، معنای مورد نظر تحقیق حاضر نیز انتظار زمینه‌ساز است که از جمله مولفه‌های آن نیروسازی برای ظهور است.

ب) نیروسازی برای ظهور

مقصود از «نیروسازی برای ظهور امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف»، تربیت افرادی است که از لحاظ روحی، فکری، جسمی و سایر مواردی که برای برطرف کردن موانع ظهور بایسته است؛ توانمند باشند؛ به طوری که وقتی امام ظهور کردند احساس هیچ‌گونه خطری از طرف افراد جامعه نداشته و به اندازه کافی نیرو برای اصلاح جامعه داشته باشند. این نیروسازی در ابعاد گوناگونی مانند فرهنگی، علمی و نظامی ظهور پیدا می‌کند. از منظر آیت الله جوادی در بخش فرهنگی، کسی منتظر واقعی آن حضرت است که علاوه بر خودسازی، به دگرسازی بپردازد تا از این طریق زمینه ظهور آن حضرت را فراهم کند (جوادی آملی، ۱۳۸۸: ص ۵۳). ایشان با اشاره به روایت امام

صادق علیه السلام (ر.ک: نعمانی، ۱۳۸۳: ص ۲۱۰)؛ می‌فرماید: «منتظر واقعی آن حضرت کسی است که اهل رزم، جنگ، مبارزه، نبرد و خلاصه بسیجی وار آماده باشد. ... چون آن حضرت با نبرد مسلحانه نفس‌گیر جهان را اصلاح می‌کند» (جوادی آملی، ۱۳۸۸: ص ۶۳). از این رو در ادامه به شاخصه‌های نیروسازی اشاره می‌شود:

۱. آمادگی برای ظهور

دوران غیبت، فرصتی است برای زمینه‌سازی ظهور مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه الشریف، و زمینه‌سازی به معنای به وجود آوردن مقدمات انجام دادن امری است. بر این اساس، زمینه‌سازی ظهور در نگاه اولیه، به معنای مقدمه‌چینی و آمادگی برای ظهور است (آیتی، ۱۳۹۰: ص ۲۰). ظهور حجت خداوند همچون سایر پدیده‌ها به اراده الهی وابسته است؛ اما نقش مردم نیز در تحقق آن بسیار تأثیرگذار است. در بستر حضور مردم بود که امیرمومنان حکومت را به دست گرفتند. آیت الله جوادی آملی می‌فرماید:

مجموعه آثار تحریک آفرین، امیدبخش و اصلاحگر انتظار راستین، منتظر صادق را بدان سوی رهنمون می‌شود که چون وقت ظهور ناپیداست، می‌باید همواره واجد شرایط و لوازم ظهور مهدی موجود موعود عجل الله تعالی فرجه الشریف باشد و همین آمادگی و پرهیز از تسویف و تأخیر، در اصلاح فرد یا جامعه، در بارور شدن فکر فردی و عقل جمعی سهم بسزایی خواهد داشت (جوادی آملی، ۱۳۸۷: ص ۱۸۵-۱۸۶ و همان، بی تا: ص ۲۵۹).

وقتی از زمینه‌سازی ظهور سخن می‌گوییم، مقصودمان آمادگی برای ظهور از لحاظ معرفتی، اخلاقی، رفتاری و مهیا بودن برای پذیرش امر معصوم است؛ به گونه‌ای که اگر امام ظهور کنند، از ناحیه افراد یا جامعه زمینه‌ساز، هیچ خطر یا کاستی برای آن حضرت وجود نداشته باشد و زمینه‌سازان، پذیرای ولایت معصوم شوند (آیتی، ۱۳۹۰: ص ۲۰). بر این اساس، مفهوم آمادگی برای ظهور، تربیت نیروهایی است که با حضور خود در جامعه، پذیرای ظهور امام عجل الله تعالی فرجه الشریف خواهند بود. اصطلاح «انتظار» در فرهنگ شیعی، همواره با پسوند «قیام»، «فرج»، «ظهور» و... همراه است (صمدی، ۱۳۸۸: ص ۱۲۰) و از آن جا که این قیام حرکتی جهانی علیه تمام مستکبران و ستمگران جهان است؛ منتظران ظهور نیز باید خود را در این گستره آماده کنند. سربازی منجی بزرگی که می‌خواهد با تمام مراکز قدرت و فساد بین‌المللی مبارزه کند،

احتیاج به خودسازی و آگاهی و روشن بینی دارد... بزرگ‌ترین وظیفه منتظران امام زمان این است که از لحاظ معنوی و اخلاقی و عملی و پیوندهای دینی و اعتقادی و عاطفی با مؤمنین و همچنین برای پنجه درافکندن با زورگویان، خود را آماده کنند... کسی که در انتظار آن مُصلِح بزرگ است، باید در خود زمینه‌های صلاح را آماده سازد و کاری کند که بتواند برای تحقّق صلاح بایستد... (بیانات مقام معظم رهبری ۱۳۷۶/۰۹/۲۵).

«بصیرت» از لوازم آماده شدن و آماده ساختن جامعه برای ظهور است که آیت الله جوادی در این زمینه می‌فرماید:

کسی که وظیفه خود را در راستای تحقّق حکومت امام معصوم عصرش به روشنی دریابد، تلاش می‌کند تا امر آن حضرت را در درون و برون احیا سازد و خویش و جامعه‌اش را مهیای ظهور وجود مبارک امام زمانش کند؛ آن‌گاه چنین فردی شایستگی می‌یابد تا براساس «يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا» (انبیاء: ۷۳) مجرای فیض عنایات ولیّ خود شود و قلبش به نور معرفت و فروغ ایمان روشن گردد و چون قلب هدایت شد، قالب نیز دنباله‌رو آن خواهد بود (جوادی آملی، ۱۳۸۷: ص ۱۷۸).

براین اساس، منتظران راستین امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشريف در سایه بصیرت از هیچ تلاشی برای نیروسازی و آماده ساختن جامعه برای ظهور و فرج امام خویش فروگذاری نمی‌کنند. فرج امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشريف از بزرگ‌ترین آرزوهای مکتب اهل بیت عليهم السلام است که سبب امید به آینده و حرکت و پویایی در جامعه اسلامی است (همان، ص ۱۶۳). رسول خدا صلى الله عليه وآله بهترین عمل امت را انتظار فرج از جانب خدای سبحان می‌دانند: «أَفْضَلُ أَعْمَالٍ أُمَّتِي أَنْتِظَارُ الْفَرَجِ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ» (صدوق، ۱۳۹۵: ج ۲، ص ۶۴۴). براساس این روایت، انتظار در زمره «رفتار»های انسان جا می‌گیرد که شخص منتظر باید اقدامی مناسب با امر مورد انتظار انجام دهد.

منتظران راستین فرج مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه الشريف در آماده‌سازی عده و عُدّه در تمامی زمینه‌ها از جمله مسائل نظامی و جهاد در راه خدا کوشا هستند. به قطع، پس از ظهور، آن حضرت با جنگ روبه‌رو خواهد بود. پس کسانی توان یاری‌اش را خواهند داشت که کارآموده این میدان باشند و اگر کسی اهل کارزار نباشد، کار او زار خواهد بود (جوادی آملی، ۱۳۸۷: ص ۱۶۶).

دوران انتظار، فرصت آمادگی و زمینه‌سازی برای ظهور است و لازمه این آمادگی و زمینه‌سازی،

تلاش و پویایی و مسئولیت‌پذیری در مسیر ظهور و نیروسازی برای آن است. همین مسئولیت‌پذیری و تلاش، معیار تمایز منتظران راستین از مدعیان دروغین است. انتظار در اصطلاح روایات، به معنای بی‌کاری و بی‌مسئولیتی نیست، بلکه به معنای آمادگی و مهیابودن است: «من انتظر امرأً تهباً له؛ کسی که منتظر امری باشد خودش را برای آن آماده می‌کند» امام صادق علیه السلام در این زمینه می‌فرماید:

کسی که دوست دارد از اصحاب قائم باشد، پس منتظر و اهل ورع باشد و خود را به محاسن اخلاقی بیاراید؛ در حالی که منتظر است. پس اگر بعد از آن که از دنیا رفت قائم قیام کرد، اجر او مانند کسی است که قائم را درک کرده است (نعمانی، ۱۴۲۲: ص ۲۰۷).

آیت الله جوادی در مقام مقایسه میان مسئولیت‌پذیری منتظران و فرار از مسئولیت مدعیان انتظار از گروه نخست به «دوستداران امام قائم» و از گروه دوم به «دوستداران امام غایب» تعبیر می‌کند (ر.ک: جوادی آملی، ۱۳۸۷: ص ۱۸۱). دسته دوم به غلط می‌پندارند هنگام ظهور، آن حضرت شخصاً کار را بر عهده می‌گیرند و بدون جهاد و مبارزه و اعزام افراد به جبهه‌های نبرد، با معجزه‌ای مشکل را حل می‌کنند (همان، ۱۳۸۹: ج ۲۲، ص ۲۶۴). منتظر امام قائم کسی است که امام را همواره در حال قیام می‌بیند و خود نیز در این زمینه به اجرای وظایف، قیام دارد؛ اما آن که به دنبال انجام دادن وظیفه نبوده و مسئولیت‌پذیر نیست و تنها مدعی انتظار است؛ امام را غایب می‌بیند؛ گویی امام حضور ندارند تا از منتظران تکلیفی مطالبه کنند. در حقیقت، انتظار زمینه‌ساز است که در روایات مهدویت و آیات قرآن مورد توجه قرار گرفته است؛ اما انتظار خاموش، پدیده ظهور را تنها معلول اراده و مشیت الهی می‌داند و برای عوامل انسانی و طبیعی نقش چندانی قائل نیست (ر.ک: صمدی، ۱۳۸۸: ص ۱۲۰). در واقع، چنین تعبیری به استخراج و استکشاف درونمایه‌های افراد ناظر است که بدون این که از بیرون چیزی بر آنان تحمیل شود، از درون آنان را شکوفا می‌کند.

در عصر غیبت، کسانی منتظر حقیقی آن حضرت هستند که از سویی بر اساس «الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَمًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ» (آل عمران: ۱۹۱)، اهل معرفت و فکر و ذکرند و با دعا و نیایش، خواست و اندیشه و راز و نیاز انسی دارند و از سویی دیگر، بر اساس «لِيُعِدَّنَّ أَحَدَكُمْ لَخُرُوجِ الْقَائِمِ وَلَوْ سَهْمًا» (نعمانی، ۱۴۲۲: ص ۳۳۵)؛ همواره آماده جهاد،

شهادت، حماسه، ایثار و نثارند (جوادی آملی، ۱۳۸۷: ص ۱۸۱). بر این اساس منتظران باید از آمادگی فکری، روحی و نظامی برخوردار باشند. هر یک از این موارد نیز به اندازه دیگری دارای اهمیت است. از این رو، زاهدان و عابدانی که پیوندی با جهاد و شهادت و مبارزه ندارند، خواسته یا ناخواسته دوستدار امام غایب‌اند، نه امام قائم؛ و چون آن حضرت ظهور کند، چنین افرادی اولین کسانی‌اند که از او رخ برتابیده و دستوره‌های مبارزه‌آموز و سیرت‌های مخاطره‌آمیزش را نادرست خواهند دانست. مطلوب اینان، «غایب آل محمد عَلَيْهِمُ السَّلَامُ» است، نه «قائم آل محمد عَلَيْهِمُ السَّلَامُ» (همان).

البته این سخن بدین معنا نیست که اگر کسی در عرصه علمی و عبادی آمادگی داشته باشد، ولی در حوزه نظامی آمادگی لازم را نداشته باشد در زمره منتظران نیست؛ بلکه کمال انتظار در کسب آمادگی در تمام حوزه‌های فکری، روحی، عبادی و نظامی است و تکمیل تعداد چنین یارانی، تسریع در ظهور را به دنبال خواهد داشت؛ چنان‌که وجود آنان در جامعه عصر ظهور که گستره‌ای به پهناهای جهان را شامل خواهد شد، برای پیشبرد امور حکومت جهانی بسیار ضروری است.

از دیدگاه آیت الله جوادی منتظران راستین در کنار زهد و پارسایی در عرصه‌های علمی و عملی نیز اهل میدان جهاد، مبارزه و شهادت‌اند و خود را برای یاری و حمایت امامشان (هرچند به آماده ساختن يك تیر) مهیا کرده‌اند (همان). بنابراین منتظران راستین باید همواره خود را بیازمایند که منتظر امام غائب هستند که امام مسئولیتی را از آنان طلب نمی‌کنند یا در انتظار امام قائم‌اند که باید مسئولیت‌پذیر باشند و همواره برای آماده‌سازی زمینه ظهور تلاش ورزند.

۲. اصلاح‌گرایی در عرصه‌های فردی و اجتماعی

بی‌گمان سربازان و یاران مهدی موعود از عناصر اصلی ظهور هستند؛ یارانی که هر بامداد از خدای سبحان، شتاب در برآوردن حاجات امام عصر عَلَيْهِمُ السَّلَامُ و فرمانبرداری از دستورهای آن حضرت را طلب می‌کنند (مجلسی، ۱۴۲۳: ص ۳۰۲-۳۰۳). تردیدی نیست که چنین جایگاهی در پرتو خودسازی و اصلاح درون و نزدیک شدن به امام عصر عَلَيْهِمُ السَّلَامُ به دست می‌آید. از این رو، منتظران راستین، افزون بر این که خود را به این فضیلت آراسته می‌کنند، با رفتار و گفتار خویش

به اصلاح جامعه و تربیت نیرو برای امام عصر عجل الله تعالی فرجه الیه تلاش می‌ورزند. احیای امت اسلامی تنها در پرتو علم محقق نمی‌شود، بلکه افزون بر علم، احیای عملی امت هم لازم است.

روح دینی را در مردم زنده کردن، مردم را دین‌باور کردن، مردم را به دین علاقه‌مند کردن که حلال و حرام را یاد بگیرند، واجب و مستحب را یاد بگیرند، مکروه و مباح را بدانند و با دین حرکت کنند؛ این یک احیای عملی است. این کار به عهده مصلحان جوامع اسلامی است (جوادی آملی، ۱۳۷۳: سلسله سخنرانی‌های احیای تفکر دینی).

منتظر واقعی امام عصر عجل الله تعالی فرجه الیه، خود صالح است و نسبت به جامعه اصلاح‌گر. چنین کسی با اقتدا به دعای مولای خویش از خدای سبحان چنین می‌خواهد: «اللَّهُمَّ إِنَّا نَرْغِبُ إِلَيْكَ فِي دَوْلَةِ كَرِيمَةٍ تُعِزُّ بِهَا الْإِسْلَامَ وَ أَهْلَهُ وَ تُذِلُّ بِهَا التِّفَاقَ وَ أَهْلَهُ وَ تَجْعَلُنَا فِيهَا مِنَ الدَّعَاةِ إِلَى طَاعَتِكَ وَ الْقَادَةِ فِي سَبِيلِكَ» (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۳، ص ۴۲۴). این همان معنای بلندی است که امام معصوم علیه السلام بدان اشاره کرده و در بیان وظیفه شیعیان در عصر غیبت می‌فرماید: «عَلَيْكُمْ بِالْدُّعَاءِ وَ انْتِظَارِ الْفَرَجِ!» (ابن طاووس، ۱۴۱۱: ص ۳۳۲ و جوادی آملی، ۱۳۸۷: ص ۱۸۴). سفارش به دعا و انتظار فرج در سخن امام علیه السلام اشاره به دو وظیفه فردی و اجتماعی در عصر غیبت دارد؛ «چرا که اگر دعا ناظر به جنبه فردی و خودسازی تنها باشد، انتظار فرج قطعاً ناظر به هر دو جنبه فردی و اجتماعی یا به سخن دیگر، خودسازی و دیگرسازی است» (جوادی آملی، همان). منتظران راستین با خودسازی، در حوزه اخلاق فردی و تلاش در تربیت دیگران، در حوزه اصلاح‌گرایی اجتماعی؛ افزون بر این که خود در زمره نیروهای ظهور قرار می‌گیرند، به نیروسازی برای ظهور اقدام و زمینه تشکیل دولت کریمه را فراهم می‌کنند.

۲-۱. نیروسازی در حوزه اخلاق فردی

اخلاق فردی، ارزش‌های اخلاقی مربوط به زندگی فردی انسان‌ها است. اخلاق فردی، انسان را جدا از رابطه با دیگران در نظر می‌گیرد؛ فضیلت‌هایی نظیر صبر، حکمت، توکل، اخلاص و عزت نفس؛ و ردیلت‌هایی نظیر پُرخوری، شتاب‌زدگی و سَبْکِ مغزی. آراسته شدن به فضایل اخلاقی و پرهیز از رذایل اخلاقی، از ویژگی‌های اساسی منتظران راستین ظهور است که در روایات باب انتظار نیز بر آن‌ها تأکید شده است (ویکی پرسش، تفاوت اخلاق فردی و اجتماعی).

۲-۱-۱. تخلق به فضایل نفسانی

کسی که می‌خواهد برای امام عصر نیروسازی کند، ابتدا باید خود نیروی آن امام شود و سپس در پی نیروسازی باشد؛ چنان‌که حبیب بن مظاهر، خود در اردوگاه امام بود و به منظور جذب نیرو به میان قوم بنی‌اسد رفت (ر.ک: ابن‌عثم، ۱۴۱۱: ج ۵، ص ۹۰-۹۱ و بلاذری، ۱۴۱۷: ج ۳، ص ۱۸۰). امیر مومنان عَلَيْهِ السَّلَام می‌فرماید: «هرکس خویشان را پیشوای مردم قرار دهد، باید پیش از دیگران به تعلیم خودش بپردازد و تربیتش به وسیله سیره و کردارش قبل از تربیتش به وسیله زبانش باشد» (شریف‌رضی، ۱۴۱۴: ص ۴۸۰). براساس این سخن نورانی، کسی که به دنبال نیروسازی برای ظهور است، خود باید از نیروهای ظهور باشد و لازمه آن، تخلق به فضایل نفسانی است تا بیان و بنانش بر دل‌ها تأثیر بگذارد و نیروهای شایسته تربیت کند.

درک حضور امام عصر عَلَيْهِ السَّلَام، از مهم‌ترین عوامل تهذیب نفس در عصر غیبت است. اهمیت این درک حضور با تأمل در روایات عرض اعمال بر امام عَلَيْهِ السَّلَام روشن‌تر می‌شود (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۱، ص ۲۱۹-۲۲۰).

کسی که به راستی امام خویش را موجود حئی و حاضر می‌داند و او را مظهر «هُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ» (بقره: ۲۹)، «هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ» (اسراء: ۱) و «هُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ» (سبأ: ۴۷) می‌شناسد، همواره خویش را در محضر خلیفه الهی و امام معصوم خود می‌داند، همان‌گونه که حضور خدای والا را در مرتبه‌ای بالاتر ادراک می‌کند و آن‌گاه بر اساس آموزه‌های اساسی قرآن در محضر خدای سبحان و خلیفه او حیا پیشه می‌کند و از درون و برون، خود را در مشهد حق و امام خویش دیده و از زشتی‌ها و معاصی دوری می‌کند و چنین انتظاری موجب تنزیه روح او شده، قلبش را نورانی می‌سازد (جوادی‌آملی، ۱۳۸۷: ص ۱۸۵).

در روایات باب انتظار نیز، ائمه معصومین عَلَيْهِمُ السَّلَام به ورع و تقوا و آراسته شدن به فضایل اخلاقی در زمان انتظار سفارش کرده‌اند.

۲-۱-۲. باسواد شدن

با تأمل در آیات اول سوره علق - که از آغازین آیات نازل شده بر رسول خدا هستند - جایگاه علم مشخص می‌شود. این سوره در وصف پروردگار متعال، سخن را از ابتدای خلقت بشر آغاز

می‌کند و سپس از علم و تعلیم، و به گفته دانشوران، از آغاز و فرجام متعالی انسان سخن می‌گوید؛ خصوصاً تکرار لفظ «اقرأ» شاید بدین معنا باشد که انسان «متعلم»، دیگر آن انسان «علق» نیست (مددی، ۱۳۹۳: ج ۱، ص ۳۷). در اسلام هر جا سخن از مسئولیت و تکلیف در میان است، علم نیز دوشادوش آن مطرح است (همان، ص ۴۱). علم از ابزار قدرت است و کسی که دارای این فضیلت باشد، در حوزه‌های مربوط به آن، از توانمندی بیش‌تری برخوردار است. سخن نورانی امیرمومنان عَلَيْهِ السَّلَام به همین نکته اشاره دارد: «أَلْعِلْمُ سُلْطَانٌ» (ابن ابی الحدید، ۱۴۰۴: ج ۲۰، ص ۳۱۹). عصر انتظار فرصتی است برای اندوختن دانش و مجهز شدن منتظران به سلاح دانش. امامان معصوم عَلَيْهِمُ السَّلَام به تناسب شرایط هر فرد یا به اقتضای هر زمان، وظایف منتظران را در قالب‌های گوناگون تبیین کرده‌اند؛ از جمله در قالب دعا به شرح وظایف منتظران پرداخته‌اند. بنابراین، دعاهای مأثور، افزون بر این که به منظور ایجاد ارتباط میان منتظران با امام عصر عَلَيْهِ السَّلَام صادر شده‌اند؛ بر وظایف آنان در عصر غیبت تأکید دارند. تدبر در این دعاها نشان می‌دهد یکی از وظایف منتظران تحصیل علم و باسواد شدن است. آیت الله جوادی در مورد ضرورت دانش‌اندوزی در زمان غیبت می‌فرماید:

این دعاهای نورانی امام زمان عَلَيْهِ السَّلَام درس باسواد شدن عصر غیبت را نشان می‌دهد. ما که در حوزه یا دانشگاه هستیم، یک وظیفه داریم، توده مردم که مشغول کشاورزی و دامداری هستند یک حساب دیگری دارند؛ حالا شاید در قیامت آن‌ها جلوتر از ما باشند...؛ اما ما وظیفه‌ای داریم و وظیفه ما باسواد شدن است و عمل باسواد است (جوادی آملی، ۱۳۹۳/۰۳/۲۴: درس اخلاق).

محتوای دانشی که وظیفه منتظران در آراسته شدن به آن است، نیز در روایات معصومان عَلَيْهِمُ السَّلَام بیان شده است. آیت الله جوادی آملی با بیان این که وظیفه حوزه و دانشگاه در دعاها، انتخاب دعاهایی است که درس علم می‌آموزند؛ می‌فرماید:

اگر به عنوان یک محقق و پژوهشگر به دعای «اللَّهُمَّ ارْزُقْنَا تَوْفِيقَ الطَّاعَةِ» (کفعمی، ۱۴۱۸: ص ۳۴۹)، مراجعه کنید؛ می‌بینید که این دعای باسواد است؛ دعای درس‌آموزی است؛ وظیفه علما را مشخص می‌کند؛ وظیفه جوان‌ها را مشخص می‌کند؛ وظیفه مسئولین را مشخص می‌کند، وظیفه اغنیا را مشخص می‌کند (همان).

همچنین شناخت امام از جمله این وظایف است که منتظران در مسیر دانش‌اندوزی، باید به شناخت امام توجهی ویژه داشته باشند.

وقتی زراره از وجود مبارک امام صادق علیه السلام سؤال کرد که وظیفه ما در عصر غیبت چیست؛ امام فرمودند: این دعای نورانی را بخوان: «اللَّهُمَّ عَرِّفْنِي نَفْسَكَ فَإِنَّكَ إِنْ لَمْ تُعَرِّفْنِي نَفْسَكَ لَمْ أَعْرِفْ رَسُولَكَ اللَّهُمَّ عَرِّفْنِي رَسُولَكَ فَإِنَّكَ إِنْ لَمْ تُعَرِّفْنِي رَسُولَكَ لَمْ أَعْرِفْ حُجَّتَكَ اللَّهُمَّ عَرِّفْنِي حُجَّتَكَ فَإِنَّكَ إِنْ لَمْ تُعَرِّفْنِي حُجَّتَكَ صَلَّيْتُ عَنْ دِينِي» این دعایی است که زراره از وجود مبارک حضرت نقل می‌کند و روایت معتبری است. این عمیق‌ترین درس امامت‌شناسی را به ما می‌دهد (همان).

بر اساس این دعای نورانی، شناخت امام در گرو شناخت پیامبر و آن هم در پرتو توحید و خداشناسی حاصل خواهد شد؛ چنان‌که منصب امامت از مناصبی است که با عقل دریافتنی نیست و باید از مسیر وحی شناخته شود؛ زیرا امامت از سنخ «وکالت» نیست تا مردم با رأی خویش او را انتخاب کنند، بلکه از سنخ «ولایت» است که با نصب الهی انجام می‌شود؛ زیرا مهم‌ترین شرط امام، عصمت است که شناخت آن در حوزه تجربه و دانش بشری نیست. از این رو آیت الله جوادی می‌فرماید:

پیامبر را بدون امام نمی‌شود شناخت؛ برای این که امام، رهبر که نیست تا بگوییم جامعه را می‌خواهد اداره کند، خلیفه‌الرسول است. این با غدیر حل می‌شود، با سقیفه که حل نمی‌شود. پیامبر، خلیفه‌الله است وجود مبارک امام، خلیفه‌الرسول است و کسی که رسول را نشناسد، امام را نمی‌شناسد؛ یعنی علت را نشناسد، معلول را نمی‌شناسد؛ مستخلف‌عنه را نشناسد خلیفه را نمی‌شناسد و همه این‌ها به الله مرتبط است؛ کسی که الله را نشناسد، خلیفه‌الله را نمی‌شناسد (همان).

در روایات مربوط به ظهور نیز از مهم‌ترین ویژگی‌های یاران امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف خداشناسی آنان است (اربلی، ۱۳۸۱: ج ۲، ص ۴۷۸).

۲-۲. نیروسازی در حوزه اخلاق اجتماعی

«اخلاق اجتماعی»، مجموعه‌ای است از عقاید، ارزش‌ها و هنجارهایی که نسبت به فرد، اموری بیرونی و مستقل تلقی می‌شوند که در جریان جامعه‌پذیری برای او درونی شده و به

صورت جزئی از شخصیت او در می‌آیند و در نهایت رفتار فرد را در جامعه تعیین می‌کنند و به عنوان اخلاق اجتماعی به شمار می‌آیند؛ مانند معاشرت نیکو، عدالت، احسان، احترام به دیگران و رعایت حقوق انسان‌ها. اخلاق اجتماعی از مهم‌ترین موضوعاتی است که ارتباط آدمیان را با خود، با جامعه و تاریخ مطرح می‌کند و از رهگذر همین ارتباط، تمدن ساخته می‌شود. عدالت را می‌توان مهم‌ترین و اساسی‌ترین فرد از مصادیق اخلاق اجتماعی به شمار آورد؛ چنان‌که گفته شده است، عدل، اساس برپا بودن آسمان‌ها و زمین است (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۵، ص ۲۶۶ و ابن ابی‌جمهور، ۱۴۰۵: ج ۴، ص ۱۰۳). از این رو آیت الله جوادی، «قیام به عدل» را از اساسی‌ترین ویژگی منتظران راستین به حساب آورده است که در زیر به آن اشاره می‌شود:

۱-۲-۲. قیام به عدل

«عدالت» آرمانی است انسانی و پیشینه‌ای به درازای عمر بشر دارد. از سپیده‌دم آفرینش، بشر به آن، گرایش باطنی داشته و به آن روی آورده و آن را مبنای قوانین و قضاوت قرار داده است. هیچ چیز به اندازه پایمال شدن حق ضعیف و مظلوم برای فطرت بشر زجرآور و نفرت‌انگیز نیست و هیچ چیز به اندازه بی‌عدالتی، کینه و دشمنی را در قلب‌ها پدید نمی‌آورد. فراتر از این، عدالت آرمانی دینی و الهی است که تمام پیامبران برای تحقق آن رسالت یافته و بسیاری نیز در راه تحقق عدالت جان خود را فدا کرده‌اند (محمدی، ۱۳۹۷: ص ۴۵-۴۶). آیه ۲۵ سوره حدید نیز ارسال رسولان را زمینه‌ساز اقامه قسط در جامعه می‌داند. امام عصر عجل الله تعالی فرجه رسالتی به گستره جهان و تاریخ بشر در اقامه عدل و قسط دارد و بر پایه روایات، عدالتی فراگیر را به پهنه گیتی اقامه خواهد کرد (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۱، ص ۳۴۱). این رسالت نام آن حضرت را در اذهان منتظران، قرین عدالت‌گستری قرار داده است. از این رو باید عدالت در رفتار و کردار منتظران به روشنی مشهود باشد تا اشتیاق مردم برای ظهور امام را دوچندان کند. از همین رو آیت الله جوادی از میان اخلاق اجتماعی منتظران راستین، به برپایی عدالت تأکید می‌ورزد:

خصیصه نظام مهدوی این است که انسان آنچه را وجود مبارک رسول گرامی و سبزه معصوم دیگر فرمودند عملی می‌کند و «قائم بالعدل» می‌شود ... فردی که در زندگی شخصی خود به بیراهه نمی‌رود و از خطا دوری می‌کند، عادل است؛ اما این شخص مهدوی نمی‌اندیشد و نمی‌توان وی را منتظر امامی دانست که برای عدالت قیام خواهد

کرد. بر اساس آموزه‌های دینی کسی مهدوی است که قیام به عدل داشته باشد. دین نگفت عادل، مهدوی است؛ دین گفت «قائم بالعدل»، مهدوی است. در سوره حدید (آیه ۲۵) فرمود: ما به این‌ها گفتیم شما بایستید؛ تنها روی عدل بایستید، تنها روی قسط بایستید. قائم بالعدل نه تنها اجازه نمی‌دهد کسی به او ستم بکند و نه تنها به خود اجازه نمی‌دهد که به دیگری ستم بکند، بلکه اجازه نمی‌دهد ثالثی به رابعی ستم بکند. این «قائم بالقسط» است. اگر کسی قیام به قسط کرد دیگر اهل قعود نیست (جوادی آملی، ۱۳۹۷/۰۹/۲۹ همایش ملی فرهنگ دفاعی. امنیت بر اساس آموزه‌های مهدوی).

بر این اساس، آنچه در نیروسازی برای ظهور مهم است، فقط عادل بودن نیست، بلکه قیام برای عدالت است؛ زیرا سبب گسترش عدل و داد است. در پرتو این قیام می‌توان به تربیت نیروهای عادل که زمینه‌ساز ظهور امام عدل گستر هستند، دست یافت.

۲-۲-۲. نیروسازی در حوزه فرهنگ، علم و اندیشه

«فرهنگ» هسته اصلی جامعه است که هویت جامعه را تشکیل می‌دهد. تأثیر عمیق فرهنگ بر ابعاد گوناگون جامعه، نقش فرهنگ در رشد و شکوفایی جامعه را نمایان می‌کند. از این رو تعالی فرهنگ جامعه، مردم را برای پذیرش امام معصوم و ایفای نقش وی در مدیریت جامعه آماده می‌کند.

آیت الله جوادی آملی، تعالی فرهنگ را لازمه ظهور امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف می‌داند؛ زیرا برپایه روایات، عقول مردم در جامعه مهدوی با عنایت الهی کامل می‌شود و آن‌ها بردبار می‌شوند و این رشد و بالندگی یکباره و اتفاقی رخ نمی‌دهد:

تعالی سطح فرهنگ، تعقل و فهم عمومی، نخستین زمینه لازم جهت ادراک پیام انسان کامل و ظهور ولی مطلق خداست و این مهم از گرانمایه‌ترین وظایف منتظران آن حضرت است؛ زیرا جامعه‌ای که از سطح فرهنگ والاتر و بالاتری برخوردار باشد، معارف الهی را که امام عجل الله تعالی فرجه الشریف عرضه خواهد کرد، بهتر ادراک و در برابر هجوم امواج جهل و کینه بهتر ایستادگی و دفاع می‌کند؛ نه خود گرفتار جهل و تجاهل می‌گردد و نه اجازه می‌دهد از جهل دیگران سوء استفاده شود (جوادی آملی، ۱۳۸۷: ص ۱۹۲-۱۹۳).

بنابراین، تعالی سطح فرهنگ، علم و اندیشه از لوازم ظهور مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه الشریف است و بدون

فراهم شدن آن‌ها، تحقق ظهور با دشواری روبه‌رو خواهد شد. موارد زیر را می‌توان از مولفه‌های این قسمت از نیروسازی در اندیشه آیت الله جوادی به شمار آورد:

۱-۲-۲. شکوفاسازی اندیشه‌ها

تکامل و پیشرفت بشر، محصول خردورزی و اندیشیدن اوست. از این‌رو، در آیات قرآن و روایات اهل بیت علیهم‌السلام نیز بر عنصر تعقل و تفکر تاکید فراوانی شده است؛ چنان‌که در سخنان امام علی علیه‌السلام یکی از برجسته‌ترین رسالت پیامبران علیهم‌السلام برانگیختن و بیدار کردن گنجینه‌های پنهان عقل انسان معرفی شده است: «خداوند فرستادگانش را در میان مردم برانگیخت و پیامبرانش را پی‌درپی به سوی آن‌ها روانه کرد... تا گنجینه خردهای آنان را به جنبش و شکوفایی درآورند» (نهج البلاغه، خ ۱). عقلانیت و خردورزی فضیلتی در کنار دیگر فضایل نیست، بلکه این فضیلت از ویژگی خاصی برخوردار است و آن نقش محوری و مبنایی خردورزی در انتخاب نوع منش‌ها، روش‌ها و کنش‌ها در طول زندگی فردی و جمعی است؛ چه اگر انسان در اجرای اعمال و افعال کوچک یا کلان زندگی از تعقل بهره‌مند باشد، آن اعمال ارج و ارزش پیدا می‌کنند و برتری می‌یابند و برکات بسیاری در پی خواهند داشت؛ اما اگر این‌گونه نباشد، آن اعمال نه تنها بی‌ارزش‌اند، بلکه خسارت‌هایی به بار خواهند آورد؛ چنان‌که در روایتی تنبه‌آموز از امام علی علیه‌السلام چنین نقل شده است: «جبرئیل حضرت آدم را به گزینش یک مورد از میان عقل و حیا و دین دعوت کرد و آدم علیه‌السلام عقل را برگزید و سپس حیا و دین نیز خود را همراه عقل معرفی کردند» (محمودی، ۱۳۷۶: ج ۷، ص ۱۸۶-۱۸۷).

مفهوم بلند این سخن عرشی امام علی علیه‌السلام آن است که حتی تحقق تدین و آبروداری در گرو خردورزی است و این‌گونه نیست که فرد بدون آراستگی به خردورزی بتواند از دین و ایمان صحیحی برخوردار باشد. بر این اساس، در سایه خردورزی به مسئولیت‌های خویش آگاه می‌شویم و پیامدهای ترک مسئولیت را می‌شناسیم. لذا امام علی علیه‌السلام می‌فرماید: «هیچ ثروتی سودمندتر از عقل نیست» (نهج البلاغه، حکمت ۱۱۳) و «هیچ پشتوانه‌ای سودمندتر از عقل و هیچ دشمنی زیان‌بارتر از جهل نیست» (کراچکی، ۱۴۱۰: ج ۱۱، ص ۱۰۰-۱۹۹ و سیاوشی و فاضلیان، ۱۳۹۴).

حاکمیت جامعه بر اساس نهاد امامت به رشد عقلی بشر نیاز دارد. جامعه بشری به این نکته

نیاز دارد که عقل بشر رشد کند و به این بلوغ برسد که ضروری است برای اداره هرچه بهتر جامعه، رهبر آسمانی از جانب حق تعالی به مهندسی اجتماع بپردازد.

غیبت از جایی شروع می‌شود که عقل بشر توانایی و تشخیص بیش‌تر را ندارد و باید تاریخ بشر به ناتوانی خود اعتراف کند و با توجه به فراز و نشیب‌هایی که در جامعه در طول تاریخ پیش می‌آید، به این حقیقت برسد.

در روایات، توصیفات گوناگونی از حکومت حضرت ولی عصر عجل الله تعالی فرجه الشریح به چشم می‌خورد؛ به عنوان مثال ظهور، نتیجه رشد عقلانیت بشر است؛ یعنی جامعه مهدوی بیش از هر جامعه‌ای عقلانی است و عقلانیت در آن جامعه حاکم می‌شود (قائم‌نیا، خبرگزاری میزان، ۱۳۹۷). امام باقر علیه السلام می‌فرماید: «زمانی که قائم ما ظهور کند، خداوند به او قدرتی می‌دهد که با آن، عقل‌های مردم را از تحیّر و سرگردانی بیرون می‌آورد و افکار، شعور و درک آنان را کامل می‌گرداند» (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۱، ص ۲۵). جامعه‌ای که رهاورد آن رشد عقلانیت است، نمی‌تواند در بستر جهالت تحقق یابد. بنابراین، رشد عقلانیت و شکوفایی عقل بشر از زمینه‌های تسریع ظهور است. چنان‌که امام سجاد علیه السلام منتظران ظهور را به سبب برخورداری از فهم و عقل بهترین اهل زمان می‌داند:

ای ابا خالد! مردم زمان غیبت آن امام که به امامت و انتظار ظهور او معتقد هستند؛ از مردم هر زمانی برترند؛ زیرا خداوند تبارک و تعالی، عقل و فهم و معرفتی به آن‌ها عطا فرموده که غیبت نزد آنان به منزله مشاهده است و ایشان را در آن زمان به منزله مجاهدانی قرار داده است که در خدمت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم با شمشیر جهاد می‌کنند. آنان مخلصان حقیقی و شیعیان راستین ما و دعوت‌کنندگان به دین‌خداوند عزوجل در نهران و آشکارند.» نیز فرمود: «انتظار فرج خود بزرگ‌ترین فرج است» (صدوق، ۱۳۹۵: ج ۱، ص ۳۲۰).

بر این اساس، عقلانیت انتظار فرج را پدید می‌آورد و انتظار عاقلانه همراه با تلاش و پویایی در مسیر ظهور است.

آیت الله جوادی در برشماری آثار انتظار به شکوفاسازی اندیشه‌ها اشاره می‌فرماید و آغاز رشد اندیشه‌ها در دوران ظهور را از عصر انتظار می‌داند. از منظر ایشان شکوفایی اندیشه‌ها در دوران ظهور دارای سیر طبیعی است و از زمان انتظار شروع می‌شود و در عصر ظهور به اوج می‌رسد (جوادی آملی، ۱۳۸۷: ص ۱۸۶-۱۸۷). بر این اساس، تربیت نیروهای فرهیخته از عصر غیبت آغاز می‌شود و تربیت

یافتگان آن، هم در عصر غیبت و هم در عصر ظهور، از نیروهای امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف خواهند بود.

۲-۲-۲-۲. تدبیر امور

ضرورت مدیریت در زندگی اجتماعی، از بدیهیات است و به استدلال و برهان هیچ نیازی ندارد. در سایه مدیریت صحیح، سرمایه‌های اجتماعی در مسیر درست هدایت می‌شوند و امور جامعه سامان می‌یابد. در غیر این صورت، نظام جامعه از هم فرو می‌پاشد. در آیات و روایات به این موضوع توجه جدی شده است؛ هم به لحاظ توصیفی به ویژگی‌های مدیران اشاره شده و هم در حوزه عمل با به کارگیری مدیران توانمند بر اهمیت و نقش مدیریت تأکید شده است.

آیت الله جوادی در زمینه اهمیت مدیریت صحیح در نیروسازی برای ظهور می‌فرماید:

وظیفه دیگر اهل انتظار، رشد و تعالی بخشیدن به تدبیر امور، مدیریت‌های اجتماعی و اكمال ملکات شهامت و شجاعت است؛ زیرا دین و اجرای احکام حیات بخش آن همواره به این چهار عنصر محتاج است و به فرموده امام باقر علیه السلام شجاعت، صلابت و نفوذ در اجرای احکام الهی از ویژگی‌های یاران وجود مبارک امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف است: «اجری من لیث و أمضى من سنان» (صفار، ۱۴۰۴: ج ۱، ص ۲۴ و جوادی آملی، ۱۳۸۷: ص ۱۹۲-۱۹۳).

خردورزی و تدبیر صحیح امور بستر ظهور امام را فراهم می‌آورده جامعه را در تراز جامعه موعود صالحان (ر.ک: نور: ۵۵) قرار می‌دهد. «چون جامعه اسلامی در رشد و تعالی فرهنگ و خردورزی از سویی و بالندگی شجاعت، شهامت و مدیریت از سوی دیگر به نصاب خود رسید؛ زمینه ظهور حجت مطلق الهی فراهم می‌گردد» (همان).

در پرتو تعالی سطح فرهنگ، جامعه فرهیختگان شکل می‌گیرد و مسلماً فرهیختگان جز به حاکمیت فرزندان رضایت نخواهند داد. از این‌رو، چنین جامعه‌ای بستر ظهور مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه الشریف خواهد بود. انسجام، همبستگی، اشتراک در باورها و گرایش‌ها و جامعه‌پذیری از رهاوردهای تعالی سطح فرهنگ است که جامعه را آماده ظهور می‌کند.

آیت الله جوادی تلاش و تکاپو را از ویژگی‌های منتظران واقعی برمی‌شمارد؛ ولی انتظار فرهیختگان را دارای امتیاز ویژه‌ای می‌داند: «اینان [=فرهیختگان] منتظرند تا با ظهور آن حضرت خویش را در اختیار امام و اهداف الهی او بگذارند، تا تحول عظیم مهدوی به دست آن‌ها اجرا شود» (جوادی آملی، ۱۳۸۷: ص ۱۷۷). اینان در پرتو اندیشه‌ورزی مدام در مسیر

پیشرفت و تعالی گام برداشته و زمینه ساز ظهورند.

چنین کسانی در علم و عمل به امام خویش اقتدا می‌کنند و هر لحظه اندیشه‌های علمی و انگیزه‌های عملی‌شان را در روندی تکاملی به سوی آمادگی تامّ برای عصر ظهور تعالی می‌بخشند؛ به گونه‌ای که روش و منش همگی به سمت قسط و عدل از يك سو و روح بی‌نیازی از سوی دیگر و تکامل علم و عقل از سوی سوم باشد (همان).

روشن است دست‌یابی به چنین موقعیتی جز با عنایت ویژه امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشريف ممکن نخواهد بود. «این عالمان منتظر، شاگردان وجود مبارك ولی عصر عجل الله تعالی فرجه الشريف هستند که از مکتب مقتدای خویش درس آموخته‌اند» (همان).

۳-۲-۲. تلاش و پویایی

باورمندان به مبدأ و معاد، در سایه این اعتقاد عمیق و تأسی به رسول خدا صلی الله علیه و آله همواره در پیشبرد اهداف الهی سعی و تلاش دارند. تلاش آنان جز با معیار خلوص و ایثار قابل سنجش نیست و همین معیار سبب فزونی اعمال آنان در دو سطح کمی و کیفی است. از این‌رو مومنان راستین بدون محدودیت زمانی و مکانی که ویژگی کوشیدن برای امر دنیا است، بی‌وقفه در تلاش هستند. آیت الله جوادی می‌فرماید:

آن کسی که منتظر راستین حجت خداست، همواره در تلاش و تکاپوست تا فرهنگ ناب مهدوی از «علم» به «عین» آید و از گوش به آغوش. از این روست که هر متخصص فن آوری که در مکتب انتظار آموخته گردیده است؛ در ارائه صحیح تخصص متعهدانه، هیچ قصوری روانی ندارد (همان، ص ۱۸۴-۱۸۵).

از منظر روایات نیز تلاش در مسیر ظهور، حتی با کوچک‌ترین اقدام دارای ارزش فراوانی است. آیت الله جوادی برای روایت «لیعدنّ أحدکم لخروج القائم و لو سهماً...»؛ معنای وسیعی در نظر می‌گیرد؛ زیرا از دیدگاه ایشان تعبیر به «تیر» (سهم) نه از باب تعیین که از باب تمثیل است:

متخصص نظامی، آمادگی رزمی و وظیفه اوست و کارشناس اقتصادی، رسالتش تلاش برای حلّ تورم، رفع بیکاری، تعدیل تقاضا و عرضه، تقلیل فاصله رنج‌آور طبقاتی و تعطیل اسراف و اتراف و ترقّه است و مجتهد فقهی یا حقوقی یا سیاسی، عهده دار جهل‌زدایی و ایستادگی در برابر هجوم فرهنگی و در نهایت، تبیین و تعلیل و حمایت

عالمانه از مبانی اعتقادی است (همان).

ادراک صحیح و روشن معنای انتظار اقتضا می‌کند که انسان منتظر حرکتی دائم و تلاشی پویا داشته باشد، تا بر اثر آن خود و جامعه خویش را برای ظهور امام منتظر عجل الله تعالی فرجه الشریح مهیا کند. مشخص نبودن زمان ظهور سبب می‌شود منتظران واقعی ظهور همواره از آمادگی لازم برخوردار باشند. آیت الله جوادی تلاش مداوم در مسیر استعدادیابی و زمینه‌سازی ظهور را از آثار انتظار عاقلانه می‌داند. تعبیر امام صادق علیه السلام از این تلاش، به آماده کردن حتی یک تیر، گویای اهمیت این تلاش است. خاطر نشان می‌شود واژه تیر در کلام امام علیه السلام، به معنای نظامی آن محدود نیست و می‌تواند در حوزه سخن و بیان باشد یا در عرصه‌های علمی و نظامی؛ زیرا این تعبیر از باب تمثیل، است نه تعیین:

آنچه هست این تیر، گاه تیر بیان و بنان است و گاه تیری درخور سایر عرصه‌های علمی و نظامی؛ یا باید توانمند باشیم که معارف الهی را شرح و تفسیر کنیم و توسعه دهیم و نشر و ابلاغ کنیم و با تمییز عقل از حس و قیاس و وهم و استحسان و خیال و مغالطه؛ در صیانت این چراغ نورانی بکوشیم؛ یا با تسلط به فناوری‌های گوناگون در عرصه‌های مختلف، به ویژه در زمینه دفاع نظامی مہیای رویارویی با آنانی باشیم که زعم خاموشی شعله فروزان وحی را در سر می‌پروراندند، گرچه داشتن هر دو سلاح، مطلوب‌تر است (همان، ص ۱۹۰).

از این رو انتظار سازنده باید با تلاش و سعی همیشگی همراه باشد؛ در غیر این صورت، انتظار مفهوم واقعی خود را از دست خواهد داد. «آن که به انتظاری تهی از رزم‌آوری و مجاهده دل خوش می‌دارد و گمان می‌کند بی‌آمدگی برای جهاد و شهادت می‌توان منتظر موعود موجود بود؛ خیالی باطل دارد و کار انتظارش به سامان نخواهد رسید» (همان).

۳. وظایف علما

در متون دینی علم و عالم از جایگاه فرازمندی برخوردار بوده و علما (فقها) مادامی که به دنیاگرایی آلوده نشده‌اند، امنای رسولان الهی به شمار آمده‌اند (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۱، ص ۴۶). براین اساس، علما وظیفه خطیری دارند، همچون رسالت انبیا تا جامعه بشری را از گمراهی‌ها نجات دهند و به سوی نور هدایت کنند: «اگر خداوند از علما پیمان نگرفته بود که با پرخوری

ظالم و گرسنگی مظلوم آرام نگیرند، زمام خلافت را به حال خود رها می‌کردم» (نهج البلاغه، خ ۳). از این رو، علما در نیروسازی برای ظهور نیز دارای وظیفه‌ای بس خطیر می‌باشند که باید اصلاحگرایی در دو عرصه فردی و اجتماعی نیز زیر نظر عالمان دین که به مبانی دینی و حوادث زمان آگاه هستند، انجام شود تا نتیجه مطلوبی ملاحظه گردد.

آیت الله جوادی علما را دارای وظیفه‌ای ویژه در زمینه‌سازی برای ظهور و تربیت نیرو برای آن می‌داند. این دو وظیفه عمده عبارتند از:

أ) **زهد:** دنیاطلبی و رغبت باطنی به آنچه رنگ و بوی دنیا دارد؛ بزرگ‌ترین آفت دانشمندان است (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۲، ص ۵۲). ناظر بر این فراز از دعا: «و تفضّل علی علمائنا بالزهد» (قمی، مفاتیح الجنان: دعای امام زمان)؛ بایسته است دانشمندان بکوشند ملکه زهد و بی‌رغبتی به زینت‌های اعتباری دنیا را در خویش تقویت کنند؛ به گونه‌ای که در باطن به دنیا و تعلقاتش بی‌میل شوند و زندگی دنیا را جز برای آباد ساختن آخرت نخواهند و بدین وسیله زمینه‌ساز اصلاح خویش و تصحیح رفتار امت منتظر گردند.

ب) **نصیحت:** واژه «نصح» به معنای خلوص تمام و نزاهت از هر شائبه و ناخالصی است. لذا دانشمندان باید هم در اندیشه و قول و فعل خویش از هر شائبه آلوده کننده‌ای پیراسته باشند و هم با يك رنگی و خلوص خیرخواه امت باشند و جز به خیر و صلاح آنان نیندیشند، سخن نگویند و کار نکنند. چنین عالمانی از انتظار راستین برخوردارند؛ زیرا امام منتظر آنان در زهد و نصیحت برترین انسان عصر خویش است و آن که با امامش سنخیت ندارد، منتظر او نیست (جوادی آملی، ۱۳۸۷: ص ۲۰۶-۲۰۷).

علما به عنوان میراث‌داران انبیای الهی، با این دو ویژگی عمده که شامل رفتار و گفتار آنان می‌شود نقش عمده‌ای را در نیروسازی برای ظهور ایفا می‌کنند که غفلت از آن، چه بسا سبب تأخیر در فرایند ظهور خواهد شد.

نتیجه‌گیری

از بررسی مفهوم انتظار در اندیشه آیت الله جوادی به این نتایج رسیدیم که انتظار به معنای آمادگی و زمینه‌سازی برای ظهور است و منتظر راستین همواره برای نیروسازی برای ظهور در تلاش است. این مهم که از تامل در روایات حاصل می‌شود، در قالب آمادگی برای ظهور و اصلاحگرایی در عرصه‌های فردی و اجتماعی نمایان می‌گردد. تخلق به فضایل نفسانی و با سواد شدن در حوزه اخلاق فردی، دانش‌اندوزی، عدالت‌گستری، تعالی فرهنگ، تدبیر امور، شکوفا کردن اندیشه‌ها در حوزه اخلاق اجتماعی و وظیفه بزرگ علما در اصلاحگرایی در دوران انتظار در جهت نیروسازی؛ از مهم‌ترین دستاوردهای تحقیق حاضر در اندیشه‌های آیت الله جوادی، به منظور نیروسازی برای ظهور است. در واقع، توجه به شاخصه‌های یاران امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف در روایات، ما را به این قالب‌ها هدایت می‌کند که نتیجه آن‌ها، تربیت نیرو برای ظهور و پذیرش امام عصر از سوی افراد جامعه خواهد بود.

منابع

قرآن کریم

۱. آیتی، نصرت الله (پاییز ۱۳۹۰). «زمینه سازی ظهور: چیستی و چگونگی»، مشرق موعود، ش ۱۹.
۲. ابن ابی جمهور، محمد بن زین الدین (۱۴۰۵ق). *عوالی اللثالی*، قم، دار سید الشهداء.
۳. ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبه الله (۱۴۰۴ق). *شرح نهج البلاغه*، قم، دارالذخائر.
۴. ابن اعثم کوفی، احمد (۱۴۱۱ق). *الفتوح*، محقق: علی شیری، بیروت، دارالاضواء.
۵. ابن شهر آشوب، محمد بن علی (۱۳۷۹ق). *مناقب آل ابی طالب*، قم، علامه.
۶. ابن طاووس، علی بن موسی (۱۴۱۱ق). *مهج الدعوات*، قم، دارالذخائر.
۷. ابن مشهدی، جعفر بن محمد (۱۴۱۹ق). *المزار الکبیر*، قم، انتشارات اسلامی.
۸. اربلی، علی بن عیسی (۱۳۸۱ق). *کشف الغمه فی معرفة الائمة*، تبریز، انتشارات بنی هاشمی.
۹. انوری، حسن (۱۳۸۱). *فرهنگ بزرگ سخن*، تهران، انتشارات سخن.
۱۰. بحرانی، هاشم بن سلیمان (۱۴۱۵ق). *البرهان فی تفسیر القرآن*، قم، بنیاد بعثت.
۱۱. بلاذری، احمد بن یحیی (۱۴۱۷ق). *انساب الاشراف*، محقق: سهیل زکار، ریاض زرکلی، بیروت، دارالفکر.
۱۲. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۳). *سخنرانی در درس اخلاق*، بنیاد بین المللی علوم وحیانی اسراء،
www.rasanews.ir.
۱۳. _____ (۱۳۸۷). *امام مهدی موجود موعود*، قم، نشر اسراء.
۱۴. _____ (بی تا). *سروش هدایت*، قم، نشر اسراء.
۱۵. _____ (۱۳۷۳). *سلسله سخنرانی های احیای تفکر دینی*.
۱۶. _____ (۱۳۸۹). *تسنیم*، قم، نشر اسراء.
۱۷. _____ (۱۳۸۸). *عصاره خلقت*، قم، نشر اسراء.
۱۸. جوهری، اسماعیل (۱۴۰۷ق). *الصحاح*، بیروت، دارالعلم للملایین.
۱۹. دهخدا، علی اکبر و دیگران (۱۳۷۳). *لغت نامه*، تهران، مؤسسه لغت نامه و دانشگاه تهران.
۲۰. زبیدی، سید محمد مرتضی (۱۴۱۴ق). *تاج العروس*، بیروت، دار الفکر.
۲۱. سیاوشی، کرم و فاضلیان، سید جواد (زمستان ۱۳۹۴). «دعوت به تعقل و نشانه های عقل گرایی در نهج البلاغه»، پژوهشنامه نهج البلاغه، ش ۱۲.
۲۲. سیدرضی، محمد بن حسین (۱۴۱۴ق). *نهج البلاغه*، محقق: صبحی صالح، قم، انتشارات هجرت.
۲۳. صفار، محمد بن حسن (۱۴۰۴ق). *بصائر الدرجات*، قم، مکتبه آیت الله مرعشی.

۲۴. صدوق، محمد بن بابویه (۱۳۹۵ق). **کمال الدین و تمام النعمه**، تهران، اسلامیه.
۲۵. صمدی، قنبر علی (پاییز ۱۳۸۸). «آموزه انتظار و زمینه‌سازی ظهور»، مشرق موعود، ش ۱۱.
۲۶. فیض کاشانی، محمد محسن (۱۴۱۵ق). **الصفافی**، تهران، مکتبه الصدر.
۲۷. قائمی نیا، علیرضا (۱۳۹۷). **مصاحبه**، خبرگزاری میزان.
۲۸. قمی، علی بن ابراهیم (۱۳۶۳). **تفسیر قمی**، قم، دارالکتاب.
۲۹. کراجکی، محمد بن علی (۱۴۱۰ق). **کنز الفوائد**، قم، دارالذخائر.
۳۰. کفعمی، ابراهیم بن علی (۱۴۱۸ق). **البلد الامین**، بیروت، موسسه الاعلمی.
۳۱. کلینی، محمد (۱۴۰۷ق). **الکافی**، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
۳۲. مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ق). **بحار الأنوار**، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
۳۳. _____ (۱۴۲۳ق). **زاد المعاد**، بیروت، موسسه الاعلمی للمطبوعات.
۳۴. محمدی، محمد حسین (۱۳۹۷). **تفسیر موضوعی (امامت و نبوت در قرآن)**، قم، نشر المصطفی.
۳۵. محمودی، محمدباقر (۱۳۷۶). **نهج السعاده فی مستدرک نهج البلاغه**، مصحح: عزیز آل طالب، تهران، انتشارات وزارت ارشاد.
۳۶. مددی، سید احمد (۱۳۹۳). **نگاهی به دریا**، قم، موسسه کتاب‌شناسی شیعه.
۳۷. مفید، محمد بن محمد (۱۳۷۲). **مصنفات الشیخ المفید رسالات فی الغیبه (الرساله الثالثه)**، قم، المؤتمر العالمی لألفية الشیخ المفید.
۳۸. نعمانی، محمد بن ابراهیم (۱۴۲۲ق). **الغیبه**، قم، انوار الهدی.
۳۹. _____ (۱۳۸۳ق). **الغیبه**، قم، المکتب الصابری.
۴۰. سایت ویکی پرسش، تفاوت اخلاق فردی و اجتماعی. <https://wikiporsesh.ir>